

ÖRÖKSÉG

DÉR ZOLTÁN

TONCS GUSZTÁV PETŐFI-TANULMÁNYAI

Toncs Gusztáv igen nagy reményeket fűzött Petőfivel foglalkozó munkáihoz. Hátramaradt iratai között két vastkos dossziét töltenek ki a költő műveiről készült jegyzetek s a kiadatlan tanulmányok. Különösen a versek földolgozására fordított nagy figyelmet. E dossziékban megőrzött följegyzések arra vallanak, hogy Toncsot 1887-től a húszas évek derekáig, tehát mintegy harminc éven át kisebb-nagyobb megszakításokkal, de szinte állandóan foglalkoztatta Petőfi. Munkája határozott módszerességet mutat, s arra vall, hogy rendkívül tüzetesen, sok szempont szerint szinte »felgöngyölytette« Petőfi életét és műveit. Az életrajzi följegyzésekből részletes naptárt készített. Arról, hogy mikor hol járt Petőfi, mely verseit hol írta, hol datálta. Sok jegyzet szól a szülőkről, a származás kérdéseiről: hol született, milyen vallásban nőtt föl, kik voltak a szülei, ősei?

Némi egyszerűsítéssel a két dosszié anyaga két alapszempont szerint különíthető el. Az egyik csoport a körülményekről, a korról, a társadalomról való tudást gyűjti össze, a másik a belső adottságok adatait. E két csoporton belül sor kerül a költői pálya külső eseményeinek, az eszmei hatásoknak a fölmérésére, valamint a költő eszméinek, hajlamainak, érzéseinek a tanulmányozására. Található itt vázlat és két dolgozat Petőfi szerelmeiről s a szerelmes versekről; külön dolgozat a költő tárgyköreiről; az életről és a halálról vallott gondolatokról; a költő képzeletéről, képeiről stb. Nem túlzás, ha azt mondjuk: Toncs a Petőfi-mű problematikájának szinte egész szövevényét tanulmányozta.

Érdeklődése az idők során alakult, módosult. Az 1888-ból származó dolgozat még az élet és a halál eszméjének a versekből kiolvasható mozzanatait veszi számba. Később a költőre irányul a figyelem, végül pedig egyéniségére, amelynek átvilágító jellemzésével Toncs az egész életmű jellemzését véli megoldani. Készülődésének — a jegyzetek tanulsága szerint — nagy lendületet adhatott Ferenczi Zoltán 1896-ban megjelent három kötetes Petőfi-életrajza. Alapos jegyzeteket készít a

könyvről, főleg a költő származására, gyerekkorára vonatkozó adatokat jegyzi szorgalmasan. Itt-ott kritikusan is. Főként ahol a tények s a jellem alakulásának kézenfekvő összefüggéseit Ferenczi nem ismeri föl. Toncs viszont éppen erre készült: az egyéniség fejlődésének ok-szerű magyarázatára. Annak megfejtésére, hogyan, miféle külső erők és belső adottságok révén emelkedett az egyszerű mészáros fia a világirodalom első vonalába.

Az irodalomtörténész Toncs ritkán elmélkedik, de az egyéniség alakulásának rajzához készülve, némely jegyzete szerint, végig kellett gondolnia az ember, az egyéniség alakulásának végső kérdéseit is. Azt, hogy az egyéniség mennyiben »születik« s mennyiben »terméke« a kornak. S jöllehet vizsgálatát szociológiaiának nevezte, az egyéniséget a külső és belső erők összhatása révén létrejött »eredménynek« tekintette. S ebben a kölcsönhatás hangsúlyozása ugyanannak az ösztönös és józan fölfogásnak a bizonyosága, mellyel más tanulmányaiban is találkozhatunk, s amely sokszor szinte dialektikus megoldásokra képesíti őt.

Nemcsak érezte, de tudta is, hogy a XIX. század költészetében a műfajok szerint való megközelítés egyre kevésbé vezethet célhoz. Az egyéniség kategóriájához is azért ragaszkodott, azért becsülte sokra, mert gyújtópontnak vélte, amelyben a forma s az életrajz tényei összefutnak. Egyik kézirat *Tájékoztásában* így ír erről: »Minden költői alkotás a költői egyéniség kifolyása, az egyéniség pedig részint a benne rejlő erőket, részint a körülmények által benne keletkező hatásokat tartalmazza. A költemény okozat, az egyéniség ok. Úgy járunk tehát el, hogy Petőfit vizsgálván mint dal-, óda- stb. költőt, e költeményeinek sajátságait egyénisége sajátságaiból fogjuk leszármaztatni.« Ily módon — véli Toncs — nem más művekből elvont normák szerint, hanem aszerint mérheti Petőfi műveit, hogy önmagukban milyenek. Hiszen az ember nem szorítható műfajokba. »Ma csak egy műfaj van különböző címek alatt, a lírai költészet.« Ez az állítás — Toncs szerint — Petőfire különösen érvényes, mert ő semmiféle szabálynak nem vetette alá magát. Tehát a műfajokat csak műformának tekintve óhajtja vizsgálni, vagyis aszerint, milyen sikerrel tud bennük a költő szelleme érvényesülni. Olyan fölfogás ez, melynek hajlékonysága még ma is szembeötlő.

Semmi kétség: legtöbb becsvággal s legszorgalmasabban *Petőfi egyénisége* című tanulmányán dolgozott. Ennek 1888-ban egy változatát már meg is írta. E dolgozat tartalmának rövid ismertetése sejtetheti, miről is szólt: Egyénisége megértésének kulcsa. — Életpályája egy képben. — Egyéniségének sokféle felfogása. — Alakja. — Érzékenysége. — Saját nyilatkozatai érzékenységéről. — Derült és komoly hangulatai. — Impressziók. (Példák.) (Megnyilvánulásai a külsőségekben.) — Gyors elhatározása és cselekvésmódja. (Példák.) — Képzetele és értelme. Elvei, világnézete. — Önérzetessége, függetlenség- és szabadság-érzete. — Szeretete és gyűlölete. — Petőfi jellemének pozitív iránya. — A tettek embere. Rajta van az ifjúság bélyege.

Annyi ebből a tartalomjegyzékből is sejthető, a teljes szöveg alapján pedig tudható is, hogy Toncs Petőfi egyéniségéről alkotott koncepciója lényegében megegyezik kora Petőfi-képével, s eredetinek csak annyiban mondható, hogy az egyéniség ismert tulajdonságait a versekből vett sok-sok idézettel, fölismeréssel igen részletesen rajzolja ki.

Ezzel a dolgozattal azonban elégedetlen lehetett, mert utána még sokáig gyűjtötte az adatokat egy nagyszabású új kifejtés számára. Filológiai, kronológiai táblázatok, tárgykör szerinti vizsgálatok eredményeit szerette volna egy logikusan fölépített műben hasznosítani. Ez a mű azonban érett formában nem készült el. Ami elkészült s megjelent — lesz még róla szó —, nem ugyanaz, amely a tervezetekben megvalósulni készült.

Eredményeit illetően értékesebbnek véljük azokat a tanulmányait, melyek Petőfi képzeletéről szólnak. Ezekből egy rövid részlet nyomtatásában is megjelent (Szabadkai Hírlap. 1887. november 20. 47. szám), de ennél jóval fontosabb az a mindmáig meg nem jelent, kéziratot dolgozat, melyet az alábbiakban közlünk. Ez szintén korai, 1887-ben íródott, de sok találó észrevétel található benne, s olyan sajtóságotra figyelmeztet, melyeket azóta föltárt ugyan a Petőfi-irodalom, Toncs idejében azonban még többé-kevésbé újdonságnak számítottak.

Az elméleti apparátus itt sem hivalkodó, de igen átgondolt. Kifejti, hogy mit ért képzelet alatt, s mik e fogalom összetevői. Ennek során beszél a szemléletről, annak elemeiről mint a képalkotás alapjairól. Aztán a képzettársításokról, az eszmekapcsolatokról s az érzéseknek a képzeletre tett hatásairól. Mai megítélésünk szerint is lényeges összetevőkről. Toncs nagyon jól tudta, s hangsúlyozta is, hogy a szubjektivitásnak a költői képekben, leírásokban milyen fontos a szerepe. Különösen Petőfi esetében, akit eredendően lírai természetnek tartván, eszerint igyekezett megérteni és jellemezni is. Erejét is szubjektivitásában, annak merész, eredeti, sokszínű megnyilatkozásában jelölte meg, s értelemi fegyelmét — bizonyára Gyulai nyomán — Aranyénál alábbra is becsülte.

A megjelentek láthatóan alkalmi cikkek, nem valamely tudományos föladat megoldása miatt készültek, hanem jubileumra, s így nem a művekkel foglalkoznak, hanem a jelenséget méltatják. Az 1923-as centenárium során, mikor a magyarság akklimatizálódását az új államban épp hogy elkezdte, érthető okból Toncs is a magyarság reprezentánsaként méltatta Petőfit: emberség és magyarság eszméinek zseniális összegezőjeként. Azt ekkor sem hallgatja el Toncs, hogy Petőfi költészete »maga az élet, maga a világ«, tehát e költészet kivételes gazdagságát, de legnagyobb nyomatékkal zsenialitásának erőt adó szerepét, nagyságának bátorító, fölemelő szépségét hangsúlyozza. (Bács megyei Napló. 1922. december 31.) A vajdasági magyar értelmiség akkori közérzete ilyen cikket kívánt, illet sürgetett szinte könyörögve a topolyai A Hét szerkesztője is. Cikket, mely a többi néppel való testvériség jogát s a magyarság lehetőségét a legtisztább példa fölmutatásával tudja igazolni. »Petőfi a mi hitünk, reménységünk, oltalmunk, erős várunk, csak igazi magyar és emberi szívvel s megértéssel hallgassunk szavára. *Petőfi a magyar szellemnek inkarnációja és egybeolvadása*

az egyetemes emberi szellemmel, amelynek ragyogásából a magyar vonást, amelyet ő adott neki, többé soha semmiféle hatalom nem törölheti ki. (A Hét. 1923. február 18.)

Ez bizony nem tudomány már, hanem publicisztika, annak is retorikus kissé, s ha fontos, csak azért, mert kortörténeti adalék. A sok éven át gyűjtött anyag s az előmunkálatok gyümölcseinek inkább az a tanulmány tekinthető, amely *Petőfi* címmel a Szabadkán 1923-ban megjelent *Petőfi-Naptárban* látott napvilágot. Ám ez a tanulmány sem összegezése az előzményeknek, hanem — bizonyára az alkalom kívánta, hogy ilyen legyen — inkább népszerűsítő pályakép. A versekre támaszkodva beszél a költő szüleiéről, a költő irántuk való érzéseiről. Beszél a gyermekkoráról, a versekről, melyek ebből az élménykörből származnak. A szabadság és dicsősségvágy korai megnyilatkozásairól, a vándorlás éveiről, aztán a költővé ért *Petőfi*ről. S ettől kezdve, noha tovább is az életrajz folyamatát követi, már a költészet eseményeit sorolja: a bortalokat, az úti jegyzeteket, a hazafias verseket, tájverseket stb. Így jut el a szerelmi lírán át a tetőpontig: a nagy szerelmes versek és politikai költemények magaslatáig.

Ismertetésünk szükségképpen egyszerűsít. Ha részletesebb lehetne, kitüntetné, hogy *Toncs* ismeretterjesztő munkájának szerénysége nagy szerkesztői ügyességet rejt. Ez a dolgozat ugyanis, miközben a versek révén életszerűen tükrözi az életrajz drámai folyamatát, a költő élményeiről szólva egyéniségéről is közli, ami az élményt kifejező vers megértéséhez szükséges. Összetett és átfogó pályaképet ad tehát, noha előtérben végig a költő élete áll. Pályaképet, mely minden fontosabb adatot közöl, minden fontosabb élménytípusról és műről beszél. Esztétikai elemzésbe nem mélyül, de éreztetni tudja a tüneményes jelenség jelentőségét. Arányosan, lendületesen, az anyag fölötti uralom biztonságával, s hangjában is kevésbé retorikusan, tehát tisztábban, mint az előbb említett újságcikkek. Új tudományos fölismeréssel nem szolgál ugyan ez a tanulmány sem, de rendelkezik az ismeretterjesztő munkának egy ritka sajátságával: szerényebb, mint a tudás, amely mögötte rejlik, s tartalmasságában föl-fölvillan a lepárlás előtti bőség gazdagsága is.

